

UOT 94

BOSNİYA MÜHARİBƏSİ ZAMANI TÜRKİYƏ-NATO ƏMƏKDAŞLIĞI

HÜSEYN HÜSEYNLI
Bakı Dövlət Universiteti
huseynhuseynli@bsu.edu.az

Türkiyənin Avropaya açılan qapısı olan Balkan ölkələri ilə böyük bir tarixi əlaqələri var. Digər tərəfdən xüsusilə Balkan müharibələrindən sonra eyni adlı yarımadanın müxtəlif bölgələrindən Türkiyəyə köçmüş xeyli sayda insan var idi. Bosniyalı müsəlmanların etnik mənşəyi türk olmasa da, Türkiyə ictimaiyyəti onları Şərqi Avropada qalan son müsəlmanlar olaraq görürdü. XIX əsrdə Osmanlı dövləti, islamla Qərb xristianlığı arasında ziddiyətli bölgə olaraq gördükləri Balkanlardakı prosesləri diqqətlə müşahidə edirdilər. Türkiyənin dövlət xadimləri tez-tez Bosniyada yaşanan dramı, iki din arasında baş verən bir müharibə kimi deyil, bir insanlıq məsələsi olaraq görürdülər.

Açar sözlər: Türkiyə, Balkanlar, NATO, Bosniya və Hersoqovina, müharibə

Dünya tarixində böyük dövlətlərin hər zaman diqqət mərkəzində olan Balkanlar Türkiyənin xarici siyasəti üçün də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bunun əsas səbəblərindən biri Türkiyənin bir hissəsinin də Balkanlarda yerləşməsidir. Türkiyə əhalisinin təxminən 10%-nin Balkanlarla müəyyən bağlılığı var. [1, 22]. Osmanlı imperatorluğunun keçmişdə qaldığını vurğulamalarına baxmayaraq, həmin keçmiş yaddaşlarından heç də silinmiş deyildi. 1993-cü ilin fevralında İstanbulun Taksim meydanında təşkil edilən bir nümayişdə Qərbin Bosniya siyasətinə etiraz edənlərin nümayiş etdirdikləri afişalarda “Bosniya Əndəlüs olmayacaq” yazılmışdı [2, 33]. Qeyd edək ki, bu afişanı nümayiş etdirməkdə əsas məqsəd hələ XV əsrdə İspaniyada yaşayan müsəlman və yəhudi icmasına qarşı icra olunan kütləvi soyqırım və sürgünlərin Bosniyada baş verməsinə icazə verməyəcəklərini xatırlatmaq idi. Bu etirazların daha da şiddətlənməsində müəyyən qədər islamçı və millətçi partiyaların da rolu vardı. Onlar 4 milyon türk vətəndaşının XIX və XX əsrlərdə Türkiyəyə gələn mühacirlərin soyundan gəlməsini iddia etməklə bu etirazların yüksələn xətlə inkişafına töhfə vermiş oldular. Digər tərəfdən də Türkiyənin iqtidar hökuməti, həm türk torpaqlarından uzaqda olduğu üçün, həm də qərbli müttəfiqləriylə, xüsusilə də ABŞ-la birlikdə icra etdiyi siyasətin çox xaricinə çıxma bilməyəcəyinə görə, Bosniyaya birbaşa müdaxilə edə bilməyəcəyini yaxşı başa düşürdü. Bu səbəbdən də Türkiyə hökuməti daha çox beynəlxalq aləmin diqqətini bu

hadisəyə Bosniya müsəlmanları lehinə yönəltmək üçün bu cür ictimai təzyiqlə vasitələrindən istifadəyə üstünlük verirdi [3, 198]. Bosniyada müsəlman çoxluğunun qorunub saxlanması Türkiyə üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Hətta TBMM-in iclaslarından birində “Bosniya və Herseqovina məsələsi ikinci bir Əndəlüsdür. Dəyərli yoldaşlarım İstanbul fəth ediləndən bu vaxta qədər 500 il keçib. Yəni İstanbul 500 ildir müsəlmandır. Lakin Əndəlüsdə hardasa 800 ilə yaxın mövcud olan bir müsəlmanlıq yaşanmışdır. Daha uzun müddət yaşamışdır; amma bu gün orada müsəlmanlıq muzey kimi mövcuddur. Məhz Bosniya və Herseqovina üçün də xəyal edilən, Qərbin xəyalını qurduğu da budur; Bosniya və Herseqovinadakı bu tarixi həqiqəti, bu müsəlmanlıq həqiqətinin kökünü qazmaqdır” fikirləri səslənmişdi. Ümumiyyətlə, Balkanlardakı bu məsələ Türkiyənin “avropalı” olması ilə də birbaşa bağlı idi. Dünyəvi və Avropa mədəniyyəti ilə bağlı olan bosniyalı müsəlmanların Avropa tərəfindən qəbul edilməməsi Türkiyənin də avropalı kimi qəbul edilməsinin duyünə düşməsi demək idi. Bu səbəbdən də Türkiyə multikultural Bosniya modelini dəstəklədi.

Qərb dövlətlərinin bosniyalı müsəlmanları müdafiə etmək üçün faydalı bir iş görmədikləri 1992-1995-ci illər Bosniya problemi Türkiyədə xroniki bir hal aldı [4, 277]. Qeyd edək ki, 1992-ci ilin iyul ayında NATO-nun Dəniz Patrul Təyyarəsinin yardımı ilə NATO-nun İttifaqın Aralıq dənizi Daimi Hərbi Dəniz Qüvvələrinə məxsus gəmiləri BMT-nin bütün keçmiş Yuqoslaviya respublikalarına qoyduğu silah embarqosuna dəstək olaraq Adriatik dənizində monitorinq əməliyyatlarına başlamışdı [5, 256-257]. 1992-ci ildə Türkiyə Serbiyaya qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq etmək məqsədiylə NATO-nun Adriatik dənizinə donanma qüvvələri çıxarmasını dəstəklədi. Bundan başqa bu qüvvələrin bir hissəsi türk səlahiyyətli nümayəndəsinin komandanlığı altında idi. Əslində türk təyyarələri bölgədə fəal şəkildə istifadə olunmadan ehtiyatda saxlanıldığı halda, 1993-cü ilin aprelinde Türkiyənin Bosniya üzərindəki uçuş üçün qadağan olunmuş bölgəni qorumaq məqsədiylə İtaliyada baza yaradan NATO qüvvələrinə qoşulması üçün “F-15” reaktiv təyyarələrini göndərdi. Belə bir şəraitdə siyasi cəbhədə də türk diplomatları və siyasətçiləri masa arxasından dəstəkləyirdilər. 1992-ci ilin iyulunda Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq konfransının Helsinkidə təşkil edilən zirvə iclasında həmin dövrdə Türkiyənin baş naziri olan Süleyman Dəmirəl Bosniya hökumətini dəstəkləmək məqsədi ilə Mərkəzi Asiya Respublikaları ilə Azərbaycanı ehtiva edən bir təzyiqlə qrupu yaratmağa və ABŞ prezidenti olan Corc Buşu, 1991-ci ildə İraqa edilən hərbi müdaxiləyə oxşar bir müdaxiləyə razı salmağa çalışdı. Bu fəaliyyətini reallaşdırmaq istəyini qəbul etdirməklə yanaşı Türkiyə hökuməti 1992-ci ilin avqustunda BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvlərinə, serblərə qarşı quru qüvvələrinin, məhdud hava hücumlarının birbaşa müdaxiləsini reallaşdırmadan etməyi nəzərdə tutan bir “Bosniya üçün iki mərhələli fəaliyyət planı”nı qəbul etdirməyə cəhd etdi [6, 167]. Qərblilərin istədiyi planın icrasına razılıq alınmadıqda Turqut Özal hökuməti bu dəfə dəstək üçün müsəlman dünyasına üzünü

tutdu. 1992-ci ilin dekabrında Türkiyə İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) digər üzvlərinə qoşularaq, 1993-cü il 15 yanvar tarixinə qədər BMT tərəfindən bosniyalı müsəlmanların müdafiəsi istiqamətində qanəedici tədbirlər görülməyəcəyi təqdirdə ordu göndərəcəklərinə dair xəbərdarlıq etdi. Lakin xəbərdarlıq müddəti bitəndə icrası istiqamətində hər hansı bir iş görülmədi. İKT-nin 1993-cü ilin aprel və iyul aylarında baş tutan iclaslarında Türkiyə, Bosniya və Herseqovinaya tətbiq edilən silah embarqosunun ləğvi qərarına zəmin olmasını bəyan etdi [7, 61]. Həm bosniyalılar, həm də serblər üçün silah embarqosunun qaldırılması Rusiyanın serbləri silahlandırması ilə nəticələnməyi ehtimalı yüksək idi. Bu səbəbdən qərb dövlətləri hər iki tərəfin silahlanmasına qarşı embarqonu dəstəklədilər [8, 497].

Türkiyə Bosniya məsələsində diplomatik və hərbi müdaxiləni beynəlxalq qurumlar çərçivəsində həyata keçirməyi üstün tutaraq və təkbaşına hərbi müdaxilə qərarını düzgün hesab etməyərək, BMT və NATO çərçivəsində yaradılan hərbi kontingentə qatıldı. Bu baxımdan Türkiyənin tədbirlərindən biri 1992-ci il 8 dekabrda Türkiyə Konstitusiyasının 92-ci maddəsinə əsasən BMT-nin Bosniya üçün formalaşdırdığı UNPROFOR-a (United Nations Protection Force) daxil olmaq və BMT çərçivəsində həyata keçiriləcək beynəlxalq hərbi müdaxiləyə qoşulmaq üçün TBMM-nin hökumətə ölkə xaricinə hərbi qüvvələr göndərmək üçün icazə verməsinə nail oldu. Hətta, 1993-cü il 31 mart tarixində BMT TŞ-nin tətbiq etdiyi uçuşa yasaq tədbirinin yoxlanılması üçün Türkiyənin 18 ədəd “F-16” qırıcı təyyarəsi əməliyyata qoşuldu [9, 141]. Bundan başqa türk hərbi gəmiləri embarqonun dənizdən həyata keçirilən hissəsinə qatılaraq Adriatik dənizində xüsusi əməliyyata başladılar. Əməliyyatlarda iştirak etsə də hər iki münaqişəli vəziyyətdə olan tərəflərlə tarixi və ya mədəni əlaqələri olan dövlətlərin bu qüvvələrə daxil edilməyəcəyi əsas gətirilərək UNPROFOR-a qoşulmaq tələbi rədd edildi. Lakin bu tələbin əsassız olması Serbiya ilə sıx və tarixi münasibətləri olan Rusiyanın bu qüvvələrə qoşulmasına icazə verilməsi ilə təsdiq olundu. Yalnız bundan sonra BMT baş katibi 1994-cü ilin martında bir türk birliyinin bu qüvvələrə qəbul ediləcəyini bəyan etdi. 1500 əsgərlik bir birlik 1994-cü ilin iyununda Bosniyanın qərbində yerləşən Zenitsaya yerləşdirilərək xorvatlarla bosniyalı müsəlmanlar arasında atəşkəsi təmin etmək məqsədi ilə fəaliyyətə başladı. Türk birliyinə Yunanıstan kəskin şəkildə qarşı çıxsa da xorvat və bosniyalı müsəlmanlar bunu böyük sevinclə qarşıladı. Bu hadisə ilə Türkiyə ictimaiyyəti Bosniyada Türkiyənin birbaşa və faydalı bir rol almasına inandırılmış oldu. Xorvatlarla Bosniya müsəlmanları arasında 1994-cü ilin martında Vaşinqton müqaviləsi çərçivəsində bir Müsəlman-Xorvat Federasiyası ilə nəticələnən razılığa vasitəçilik edən Türkiyə, diplomatik baxımdan qərbə kömək edən bir müttəfiq olması fikri təsəvvürünü gücləndirmişdi. Türkiyə və Xorvatiya, əsasən Serbiyaya qarşı nifrət bəslədiklərinə görə yaxın əlaqələri inkişaf etdirirdi, lakin əldə olunan razılıqda Türkiyənin iddia etdiyi kimi Bosniya və Herseqovina müharibəsinin bir xristian-müsəlman müharibəsi olmaması xüsusi olaraq vurğulanırdı. Dövrün baş qərargah rəisi

Doğan Günəşin müharibədən sonra verdiyi açıqlamaların birində də bu fakt qeyd olunurdu [10, 78]. Hətta İran da ABŞ-ın razılığı ilə müharibə vaxtı bosniyalılara silah yardımları etmişdi. Bosniyalı serblərə isə başda Serbiya olmaqla, Yunanıstan, Rumıniya və Rusiya tərəfindən silah göndərilirdi.

Bosniya böhranında ən mühüm dönüş nöqtəsi 1995-ci ilin iyulunda serblərin şərqi Bosniyada olan “təhlükəsizlik zonası” elan edilən iki ərazini - Srebrenitsa və Zepanı tutması və burada yaşayan müsəlmanları kütləvi şəkildə soyqırırma məruz qoyması ilə baş verdi. Avqustun 30-da NATO hava qüvvələri 14 sentyabra qədər davam edən “Qərarlı Güc” əməliyyatı ilə serb quru yollarına hava hücumları etdi [11, 25-29]. Bu hücumların ardınca xorvat qüvvələri serblər tərəfindən ələ keçirilən torpaqların böyük bir hissəsini geri qaytara bildilər və Belqrad hökuməti danışıqlar masası arxasına oturmağa məcbur oldu.

Türkiyənin Bosniyaya təkbaşına hərbi müdaxilə etməkdən çəkinməsinin bir sıra səbəbləri vardı. Birincisi, Kıprda hərbi qüvvə saxlayan, vaxtaşırı şimali İraqda hərbi əməliyyatlar aparan Türkiyənin Balkanlara hərbi müdaxilə etməsi mümkün deyildi. İkincisi, Balkanlara təkbaşına hərbi müdaxilənin region ölkələri tərəfindən etirazla qarşılanaacağı artıq aydın məsələ idi. SSRİ-nin süqutunda sonra Şərqi Avropa və Balkanlarda rejim dəyişikliklərindən sonra ortaya çıxmış “Adriatikdən Çin səddinə qədər türk dünyası” şüarı [12, 268] Balkanların ictimai-siyasi şüuruna öz təsirini göstərməyə başlamış və Türkiyənin bu bölgəyə hər hansı formada müdaxiləsi Osmanlı imperiyasının bərpasına cəhd kimi qiymətləndirilirdi. Belə olduqda Türkiyənin bu bölgəyə təkbaşına hərbi müdaxilə qərarı onsuz da diplomatik problemlərinin mövcud olduğu YFR, Yunanıstan, Rusiya kimi ölkələrlə yanaşı, diplomatik münasibətlərin yeni qurulduğu Bolqarıstan, Xorvatiya, Rumıniya və Makedoniya kimi ölkələrlə də problemlər yarada, bu isə Türkiyəni diplomatik cəhətdən zəiflədə bilərdi. Üçüncüsü isə, təkbaşına hərbi müdaxilə üçün Türkiyənin yetərli texniki imkanları da yox idi. Misal üçün qeyd etmək olar ki, Türk təyyarələrinə Yunanıstan hava sahəsini istifadə etməyə icazə verilmədiyi kimi, Bolqarıstan, Makedoniya və Albaniya da buna icazə verməyəcəklərini açıqlamışdılar. Türkiyə belə texniki imkanı yalnız 1995-ci ildə tanker qırıcıları aldıqdan sonra əldə etdi.

1995-ci il noyabrın 21-də Ohayoda əldə edilən Deyton razılığı ilə, Bosniya və Herseqovina federasiyası və Serb Respublikası müstəqil dövlət olaraq yenidən qurulmuş oldu [13, 98-106]. Bosniyalı serbləri YFR-in prezidenti Miloşeviç, xorvatları Franyo Tuçman, bosniyalıları isə Aliya İzzetbeqoviçin təmsil etdiyi bu görüşdə Bosniya və Herseqovinanın ərazi toxunulmazlığı qəbul edilməklə yanaşı, xüsusilə serblərə geniş imtiyaz və güzəştlər verilmiş oldu. Türkiyə xarici siyasətini xeyli “məşğul edən” Bosniya və Herseqovina problemi başa çatdı.

ƏDƏBİYYAT

1. İkinci D. Turkey and the Balkans in the post-cold war era: Diplomatic, political, economic and military relations. In Partial Fulfilment of the Requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Ankara, 2009, 348 p

2. Dudman M. Hüzün ve Umudun Ülkesi-Gezi Rehberi Bosna. İstanbul: Kaynak yayınları, 2011, 159 s.
3. Yenigün M.C. Soğuk Savaş sonrasında TBMM ve dış politika: belgeler-yorumlar. Ankara: Nobel, 2004, 567 s.
4. Hale W. Türk dış politikası 1774-2000. İstanbul: Mozaik, 2003, 413 s.
5. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-1996), Bakı: Azərbaycan, 1998, 371 s.
6. Sönmezoğlu F. Türk dış politikasının analizi. İstanbul: Der yayınları, 1994, 520 s.
7. Kut Ş. Balkanlar'da kimlik ve egemenlik. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 248 s.
8. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. 3 ciltte. Cilt 2: 1980-2001/Editor: Baskın Oran. İstanbul: İletişim yayınları, 2001, 637 s.
9. Çağdaş Türk-Rus ilişkileri: sorunlar ve işbirliği alanları, (1992-2005). İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, 344 s.
10. Yıldız A. Türkiye'nin Balkanlarda etkin bir politika izlemesinin Avrupa Birliği ile olan ilişkilere etkileri. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 156 s.
11. Сергеев П. Н. Балканы: 1991-2000. ВВС НАТО против Югославии. М.: АРС, 2000, 71 с.
12. Aydın M., Erhan Ç. Beş deniz havzasında Türkiye. Ankara: Siyasal kitapevi, 2006, 476 s.
13. Dalar M. Dayton Barış antlaşması ve Bosna-Hersek'in geleceği//Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2008.

СОТРУДНИЧЕСТВО ТУРЦИЯ-НАТО ВО ВРЕМЯ БОСНИЙСКОЙ ВОЙНЫ

Г.А.ГУСЕЙНЛИ

РЕЗЮМЕ

Турция имеет большую историческую связь со странами Балканского полуострова, которая является дверью в Европу. С другой стороны, после балканских конфликтов в Турцию переехало множество людей из разных частей с одинаковыми именами. Хотя этническое происхождение боснийских мусульман не было турецким, турецкая публика видела в них последних мусульман в Восточной Европе. В девятнадцатом веке османское государство пристально следило за процессами на Балканах, которые рассматривались как противоречивая область между исламом и западным христианством. Турецкие государственные деятели часто рассматривали драму в Боснии как вопрос человечества, а не как войну между двумя религиями.

Ключевые слова: Турция, Балканы, НАТО, Босния и Герцеговина, война

TURKEY-NATO COOPERATION DURING THE BOSNIA WAR

H.A.HUSEYNLI

SUMMARY

Turkey has a great historic relation with Balkan countries, which is the door to Europe. On the other hand, after the Balkan conflicts, there were a great number of people who moved to Turkey from different parts of the conflict zone. Although the ethnic background of Bosnian Muslims was not Turkish, the Turkish public saw them as the last Muslims in Eastern Europe. In the nineteenth century, the Ottoman state was closely watching the processes in the Balkans seen as a controversial area between Islam and West Christianity. Turkey officials often saw the drama in Bosnia as a matter of humanity, not as a war between two religions.

Keywords: Turkey, Balkans, NATO, Bosnia and Herzegovina, war